

אהרן כידן : ראשיתה של תזווה

סיכומה של שנה במדיניות הפנים הישראלית

לאחר שלש-עשרה שנה של יציבות ציבורית ומפלגתית החלה בשנת תשכ"א תמורה גדולה, המבטיחה — או מאיימת — לשנות משך כמה שנים את דמותה הפוליטית של החברה הישראלית. כיום עומדת תמורה זו בשלביה הראשונים, אבל דומה שהללו הריימשמעות ומרחיקי-לכת עד כדי לחיוב ניתוח של המאורעות הפוליטיים שעברו על ארץ זו בשנים-עשר החדשים שחלפו ולנסות להסיק מניתוח זה מסקנות לגבי כיווני ההתפתחות האפשריים של חיינו הפוליטיים. ניתוח זה חשוב גם אם אין זה ברור כיום איך ומתי יסתיימו תהליכי השינוי ויתגבש מערך פוליטי, אידיאי ורגשי חדש. ודאי שלהיסטוריון של העתיד — אם יהיה כזה — תהיה מלאכה קלה יותר, אבל אין הדבר פוטר את העומדים כיום בעיצומו של תהליך מלגסות ולהבינו.

ניתוח מעין זה בהכרח שיהיה סובייקטיבי. גם אילו עמדנו בפני עובדות אובייקטיביות מכריעות של שינויים מהפכניים בהצבעה בבחירות האחרונות, אפשר היה לפרשם בדרכים שונות; על-אחת-כמה-הוכמה כך הוא משעה שלא היו השינויים מהפכניים כל-עיקר. לפיכך אין לנו אלא לנסות ולנתח גורמים שאינם ניתנים למדידה — שינויים בהלכירוח, היסוסים גוברים ואכזבה או חיזוק אמונה, התעוררות פעלתנית או שקיעה באדישות.

*

תופעה העשויה להתמיה אדם שאינו מעורה בחיים הציבוריים במדינת-ישראל היא היציבות המופלגת של המבנה המפלגתי וההשתייכות המפלגתית. מבנה זה התגבש לפני כעשרים שנה, עם הפילוג במפא"י, ומאז מתאחדות מפלגות וחזרות ומתפלגות, בלי שיהיו פרטים בתוכן עוברים ממחנה אל מחנה אלא במקרים נדירים. כך התאחדה לאחדות-העבודה עם מפ"ם ב-1948, שהתפלגה שוב ב-1953, כך התאחדו פעמיים והתפלגו פעם הציונים הכלליים והפרוגרסיבים, ועדיין הנאמנות האישית למחנה מסוים בעינה עומדת.

נאמנות אישית ארוכת-טווח זו למחנה מסוים חורגת מעבר לאידיאולוגיה ואפילו לאינטרסים. היא כמעט „ביולוגית“. משל כאילו אדם נולד למפלגה, אתה יעשה את דרכו הפוליטית, יתפתל, ישנה עמדה, ישנה אידיאות — אך את דגל המפלגה לא יטוש. נאמנות שרשית זו אפשר ליחס לה תופעות רבות — כשלונו של ד"ר סנה בזמן פרישתו ממפ"ם הוסבר על-ידי פרשנים ממולחים בכך ש„הוא סמך על כך שחברי השומר-הצעיר מאמינים במה שהם אומרים. הוא רק לא הביא בחשבון שחשובה להם יותר העובדה שלפני שלושים שנה הם ישבו יחד ליד המדורה ביער בגליציה וערכו דיסקוסיה על הפרובלמה הסקסואלית“. דוגמה שניה שהיתה עלולה לזעזע את מי שאינו מכיר בראשונותה של תפיסה זו היתה הצהרתו של יהושע

מנוה, מראשוני דגניה, שאמר לא מכבר — כמדומה בעקבותיו של טרוצקי במחצית שנות ה־20 — כי „מוטב שאֶשגה עם מפלגתי משאָצדק בלעדיה“.

לנאמנות היסטורית זו כמה אספקטים. אחד מהם — הגובל עם הגיחוך — הוא במידת החשיבות המיוחסת כיום לוויכוחים שחשיבותם היסטורית בלבד. תנועת־החירות כואבת בשנת 1961 לא רק את „רצח אלטלנה“ מלפני 13 שנה אלא גם את „עלילת־הדם“ מלפני שלושים שנה. ד. בן־גוריון וי. גלילי נכנסו ערב הבחירות לוויכוח נלהב על פירוק הפלמ"ח, כאילו קרה זה אתמול. זוכרים למפ"ם — ומפ"ם זוכרת — את עמדתה בשאלת המדינה הדו־לאומית ב־1946 ובשאלת משפט־הרופאים ב־1952. נימוק רציני נגד הציונים־הכלליים הוא עמדתם בשאלת העבודה העברית בפרדסים בשנות ה־20. האזרח שאינו בקי בסתרי־תורה אלה יכול רק להביט במתווכחים בתמהון ובאי־הבנה גמורה.

הצד השני — והרציני — של מטבע זה הוא בכך שהוויכוחים האקטואליים, על בעיות החיים, אינם מתנהלים בין המפלגות אלא בתוך המפלגות, או שאינם מתנהלים כלל. מפא"י חלוקה בשאלות מדיניות־החוץ, מדיניות־הפנים והמדיניות הכלכלית. הליברלים על שני חלקיהם חלוקים ביניהם בכל אותן שאלות, גם במפלגות השמאל פנימה אין אחדות־דעים בשאלות מדיניות־הפנים והכלכלה — אבל חילוקי־דעות אלה אינם צפים על־פני השטח ומועטה חשיבותם למדינה בכללותה. גם ב„חירות“ חלוקות הדעות בכל השאלות המדיניות, ושוב אין לחילוקי־דעות אלה חשיבות כללית.

העובדה שהוויכוח הפנימי בכל המפלגות האחרות אינו בעל חשיבות היא תוצאת המצב שבו היה למפא"י רוב כה מכריע בכל הגופים הקובעים במדינה עד שרק חילוקי־הדעות בתוכה היו חשובים; שפן תמיד יכלה למצוא תמיכה משמאל או מימין לקו שעליו החליטה — או שבאין ברירה היתה מפעילה את הרוב שלה בממשלה, בקואליציה או בהסתדרות־העובדים כדי לכפות על שותפיה את החלטותיה־היא. כל זמן שהיתה מפא"י מאוחדת במשמעת־הפעולה וההתפעה מובטח היה לה שמדיניותה תתבצע — בין אם היו לה 40 או 47 חברי־כנסת, בין אם היו לה 60 אחוז או רק 53.7% בהסתדרות. עליונות מוחלטת זו היא שגרמה שמפא"י נעשתה המפלגה הפוליטית היחידה במדינה, ואילו השאר הן בחינת „רסיסי מפלגות“, לפי הביטוי האהוב על ד. בן־גוריון. מפא"י היא הגוף המפלגתי האחד החייב להציע תכנית ריאלית לפתרון בעיות המדינה, החברה והמשק. שאר הגופים יכולים ללחוץ לחצים חלקיים, לקידום האידיאולוגיה או האינטרסים שלהם, בלא שיהיו חייבים להורות איך דרישות חלקיות אלו משתלבות במדיניות כוללת. גופים אלה יכולים גם לעסוק בנחת בבעיות העבר ולהצביע מחדש על עולות שנעשו לפני עשר ועשרים שנה. מפא"י גם היא יכולה להיטפל כפעם בפעם לנושאים כאלה, אבל עיקר פעולתה בשטחי העשייה בהווה. חייבת היא להשיב תשובות קונקרטיות על בעיות קונקרטיות — והיא משיבה אותן, אם לטובה ואם לרעה.

מצב זה שרר שלש־עשרה שנה — ואולי שלושים שנה. כל הצדדים קיבלוהו, מי

בשמחה ומי בחריקת־שניים. השנה החולפת הרסה את שיווי־המשקל המאושר הזה. תוך כמה חודשים כמו נתהפכו סדרי־בראשית. לפתע נמצאה מפא"י באין יכולת להתוות את הדרך ואילו המפלגות האחרות הוטלו, בזעזוע שלא היו מוכנות לו, למרכז הזירה הפוליטית; זו פעם ראשונה נקראו להחליט החלטות חשובות ולא להסתפק בלחץ, סחטנות או מחאת־סרק לאחר־מעשה. זאת הפעם צפו בן־גוריון ואשכול בחרדה לראות „מה יעשו יערי ושפירא?” ולא עוד צפו יערי ושפירא דווקא בחרדה לראות „מה יעשו בן־גוריון ואשכול”. על כתפי המפלגות הקטנות האלו הוטלה אחריות לבעיות של שנת 1961, והן הוצרכו — למרות רצונן כמעט — להחליט ולהכריע. כאשר אך חל שינוי־תפקידים זה, מיד הופגן לעיני כל עד כמה בלתי־ריאליות ובלתי־אקטואליות היו המחיצות ההיסטוריות שהפרידו בין מפלגות שונות, ותוך שנה אחת החל במדינה שידוד־מערכות פוליטי שאף אחד מן המשתת־פים בו דומה כי לא חזהו — אפילו בחלומותיו המשוניים ביותר — בחודש אוגוסט 1960...

המשמעות הראשונה של השנה החולפת היתה, אפוא, עימות המפלגות ההיסטוריות של „הישוב” עם בעיותיה של מדינת־ישראל בשנת 1961. לאחר הזעזוע הראשון שהביא עמו עימות זה תהיינה כל המפלגות הקטנות, הסבילות לשעבר, חייבות לבדוק מחדש את המציאות שנתגלתה להן לפתע, את בעיותיה הממשיות, את הפתרונות האפשריים לבעיות אלו — ולהסיק מכל אלה מסקנות פוליטיות, שתהיינה בשלב מאוחר יותר למסקנות ארגוניות־מפלגתיות. וככל שתרבה הצלחתן הראשונית כך תהיינה התמורות הפנימיות — הפסיכולוגיות והפוליטיות — מרחיקות־לכת יותר. החל אפוא תהליך שאין לראות אל־נכון את אחריתו. האם תישאר „חירות” בבידודה או שתיכנס למעגל הלגיטימי של שותפים לשלטון? מה תהיה השפעת לגיטימציה זו על „חירות” עצמה? האם יצטמצם מספר המפלגות, וכיצד? האם תקום מפלגה אחת של המעמד הבינוני? האם תקלוט מפא"י מפלגות חדשות, או אולי תפלוט חלק מרכיביה כיום? האם נקרב בהדרגה ובדרך אורגנית למשטר דו־מפלגתי? האם יגדילו השינויים את הסיכוי לשינוי המסגרת וההופעה במפא"י? כל זמן שנתקיימה זו היתה שליטתה של מפא"י מובטחת, גם אם ייצגה רק מיעוט מוחלט מפלל הבוחרים. רק משנתרופפה מסגרת זו ומפא"י לא יכלה עוד לכפות על חבריה ומציגייה עמדה אחידה, החלו להסתמן התהליכים שאנו עומדים עליהם עתה. התרופפותה של משמעת־הפעולה המפלגתית בשנה החולפת לבשה שתי צורות, ושתיהן כנראה עוד תהיינה עמנו לאורך שנים, על התוצאות המופלגות הכרוכות בכך לגבי מפא"י עצמה ולגבי המדינה כולה.

משברה של מפא"י הוא משבר המנהיגות והמנהיג כאחד. משבר המנהיגות התחיל ברגע שמפא"י הסתלקה ביודעים, ובהסכמת שני הצדדים בפרשה, מיפול מפלגתי בתביעותיו של מר לבון. ודאי שהסתלקות זו — ההסכמה־בשתיקה לכך שלבון „יילך” לוועדת־החורף־והבטחון, שהיא „גוף חיצוני” למפלגה — תאמה את נהגי המימשל התקין. אבל לאמיתו של דבר לא היה המימשל בישראל „תקין” מעולם

במשמעות זו. הסתלקות המפלגה מטיפול זה לא נבעה מהכרתה בעליונותם של המוסדות הממלכתיים על המפלגתיים אלא מהרגשת חולשה של המנהיגות הקולקטיבית של המפלגה. אפיים ועמדתם של האישים המעורבים בפרשה — ה"ה לבון ובן-גוריון — הם שגרמו שהמפלגה לא ראתה יכולת לעצמה לשפוט ביניהם, להחליט, ולכפות החלטתה. כאן היתה הבעיה שנהגי ההכרעה השלטוניים שהיו מקובלים במפא"י, ושעד אז מילאו את כל הצרכים, כולל הגורליים ביותר, לא יכלו להספיק בשבילה, ואילו מנהיגותה לא הצליחה לעצב נהגי הכרעה חדשים, יפים לבעיה זו. התוצאה היתה ניגוד פנימי כה חמור בתוך מפא"י עד שחלקיה ניטרלו זה את זה והיא שוב לא יכלה להטיל את משקלה בצורה יעילה בהכרעות בין-מפלגתיות. מנקודת-ראות מפלגתית, ואפילו מנקודת-הראות של סדרי המימשל ה"נורמליים" למדינת-ישראל, ודאי שצדק מר בן-גוריון בהאשימו את לבון על ש"הלך החוצה", אבל באותה מידה צדק מר לבון כשטען כי בעל-דברו לא קיבל את דין המפלגה שהכריעה בדבר הקמתה של ועדת-השבעה. האשמה האמיתית — מבחינת מפא"י ונהגי השלטון המקובלים — היתה בכך שגוף המנהיגות הקולקטיבית של מפא"י לא היה מוכן, אף לא מסוגל, מבחינה פסיכולוגית ומבחינת סמכותו הכוללת לגבי שני חברים אלה, להתמודדות יעילה לשם הוכחת עליונותו וכפייתו עליהם.

ד"ר ג. יוספטל פיתח באחד מנאומיו את מושג "הצוות המנהיגותי" של מפא"י. הוא צדק בטענתו שצוות כזה הוא הכרחי לשם קיום מנהיגות מפלגתית ומדינית יעילה. במידה שצוות זה לא יתגבש מחדש בתוך מפא"י, אפשר שמשבר המנהיגות שלה יהפוך את הממשלה לגוף בעל סמכות וכוח-הכרעה ממשי (במידה שלא היתה כמות, להוציא תקופה קצרה בשנת 6—1953, כשהיה ויכוח פנימי במפא"י בין ה"ה בן-גוריון ושרת, שמנע הופעה מלוכדת של חברי מפא"י בממשלה), ווהי, כדומה, המטרה שאליה שואפים כל "שוחרי הדמוקרטיה" התוקפים כיום את מפא"י. עם זה תיתכן אפשרות שניה: בעוד שמפא"י תפקיע מעצמה, בגלל חולשתה הפנימית, את ההכרעות המדיניות העיקריות ותעבור להכרעה בזירה הממשלתית, הרי המפלגות האחרות לא כך תנהגנה אלא תופענה בעמדות מוכרעות מראש; הניגוד הקטבי בין עמדות אולי לא יאפשר אז הכרעה אף במסגרת הממשלתית, וישראל תהיה נדונה לשלטון נטול כושר-ביצוע, נוסף להיעדר מפלגת-שלטון בעלת כושר-ביצוע. סכנה זו ניתן למנוע, להלכה, על-ידי פתיחת הוויכוח בכל המפלגות, ולא רק במפא"י, ומשמעות הדבר — פירוק מוחלט של המסגרות והתכנים של המפלגות הפוליטיות הקיימות והתארגנות פוליטית מחודשת; או על-ידי הקמת ממשלה "בעלת כוח-הכרעה" במשמעות עמוקה יותר מזו שמפא"י מכוונת לה כיום. אם כן ואם כה, יציבות שלטונית בישראל אפשרית במערך הקיים — עם מפא"י מכוונת ומדריכה — או במערך מפלגתי חדש לגמרי. דרך-ביניים — מפא"י מפוצלת ונטולת-כוח מול מפלגות אחרות מלוכדות — דומה שאכן תוליך את המדינה למשטר הנטול כושר קיום ושליטה.

כאן האפשרות שלפני מפא"י לחזור וליטול לידיה את היוזמה הפוליטית — על-ידי

גיבוש מחדש, וחוק יותר, של סמכות המנהיגות הקולקטיבית שלה, כתנאי לגיבוש ממשלה יעילה. שאלה היא אם במכלול היחסים האישיים בצמרת מפא"י כיום אפשרי הדבר, ושאלה זו מחזירה אותנו לבעיה של משבר המנהיג.

*

גם לפני משבר הפרשה וגם בעיצומו היו היחסים בין ד. בן-גוריון לחבריו בצמרת מפא"י בלתי-רגילים, ועמדתו כראש-ממשלה היתה מיוחדת. אומרים שכל עם זוכה לדיקטטור שהוא ראוי לו, ונראה אפוא כי המדינה הזאת זכתה ל„דיקטטור יהודי“. חבריו העניקו לו זכויות-יתר, וקיבלו מרותו — אבל רק בשטח אחד, בשטח החוץ והבטחון. בשטח זה הוא מוחזק כמי שהוכיח להם את עליונותו, בריאליזם שלו, בהעזתו ובנכונותו לקבל עליו אחריות גורלית. בשטחים אחרים הם נאבקו עמו חוזר ושוב, לא חששו לכפות דעתם עליו, והוא היה מוכן לקבל כפייה זו. כפילות זו לא היתה נוחה ביותר, אבל היא פעלה בצורה תקינה למדי משך שלש-עשרה שנה, או לפחות משך חמש שנים — מאז סילוקו של מ. שרת מן השלטון הממשי. משבר הפרשה שיבש את תקינותו של הסדר זה. מצד אחד כפה ד. בן-גוריון על חבריו, בתוקף לחצו ובזכות תלותם בו, הכרעה שהיתה בניגוד לרצונם בשטח גבול שלא היה נתון בבירור, לפי אותו „הסכם בלתי-כתוב“ להכרעתו שלו בלבד. כפייה זו חשפה לעיני כל, ובראשונה לעיני המנהיגות עצמה, את הפער בין המנהיג ה„כריזמטי“ לבין „המנהיגות“ ואת הזדקקותה של זו להילה האופפת אותו. אבל נצחונו של בן-גוריון לא נקנה באפס-מחיר. הצורה בה ניהל את המאבק בשלבי הראשונים, טעויותיו הטקטיות ומעשיו הלא-טקטיים, איכלו הרבה מן ההילה שאפתו ורופפו את סמכותו העליונה כלפי חבריו. העובדה שבשלב המכריע — במאבק ההדחה — נאלץ לגייס את העתודות האחרונות של הפחד ממנו והפחד מן ההשארות בלעדיו, החלישה את עמדתו מול עמיתיו ושינתה את יחסם אליו. במאבקים עתידים תהיה עמדתו של בן-גוריון קשה יותר, אף כי ודאי שהחלשתו תתאזן במידה רבה על-ידי החלשת כוח-ההתנערות מצד הצמרת, כפועל-יוצא מכניעתה ללחצו במשבר הפרשה.

סמכותו העליונה של מר בן-גוריון לגבי עמיתיו היתה רק בבואה, חירות למדי כמדומה, של סמכותו לגבי העם. בעיה זו — היחס בין „הזקן והעם“, על דר-הערכיות שבה — תובעת אולי דיון נפרד. לצרכנו כאן די לנו לציין שלפני השנה החולפת היתה אישיותו מתנשאת מעל לכל המפלגות והשכבות. יכלו להעריצו בצורה פרימיטיבית או להתפעל ממנו אינטלקטואלית. היו שחיכו בציפיית-הנאה למעשה האמן החדש, והיו שפחדו מה הפתעה מכין הוא למחר. היו שליגלגו לזוויותיו והיו שראו בכל דבר פרי מחשבה עמוקה מנייים. אלה כאלה העריכו שמחשבתו ומעשיו הם, במידה מסוימת, על-אנושיים. השנה האחרונה „הענישה“ את בן-גוריון, טעויותיו, בין בתחום הטכסיס בין בתחום של יחסי-אנוש, שהועלו ביד-חרוצים על דפי העיתונים, תחילה עוררו תמיהה, אחר-כך מבוכה, אי-אמון וכעס, ולבסוף מידה רבה של שמחה-לאיד בשכבות רחבות למדי. מבלי לגעת בשאלה אם לגופו של ענין

צדק בן־גוריון בצעדי העקרוניים, ואם ירידת קרנו זו ברכה בה למדינה, מכל מקום עובדה היא שבשכבות המשכילות יותר עוררה שנה זו סדקים חמורים במנהיגותו, שמעתה שוב אינה מובנת־מאליה, אף כי ודאי שאיזה השג פתאומי ומזהיר ששיג למדינה כבמטה־קסמים עשוי להחזיר להעלות את קרנו בעיני המפקקים.

שאלה חשובה היא אם ירידת קרנו של מנהיג אחד זה לא תביא לידי הלך־רוח „אנטי־מנהיגי“ כולל, לפחד מפני כל אדם חזק באשר הוא חזק. אפשרות כזו משתלבת היטב בהלכי־רוח זעיר־בורגניים הקונים להם שביתה יותר ויותר בחברה הישראלית. לדעתי זוהי סכנה ממשית, שאותה ייתכן למנוע רק על־ידי התגבשות מחדשת של מנהיגות על הבסיס של כללי־משחק דמוקרטיים, שימנעו אותה דרך ערכיות ביחס למנהיג שהיתה אפיינית ליחס אל בן־גוריון, ואולי בכך במידה רבה חשיבותו של המאבק הפוליטי המתנהל כיום, במפא"י ובמפלגות אחרות, ככל שהוא עקרוני.

*

משמעויות אלו נוגעות בסופו של דבר במישרים רק לקבוצה קטנה של אישי ציבור פעילים, אף שחשיבותה גדולה בעיצוב חיי המדינה. אבל מעבר להן חוללה השנה החולפת שינוי שאולי יתברר שהוא החשוב ביותר, אם אמנם ימשך התהליך הנוכחי.

הפרשה היתה המאורע הציבורי־הפוליטי הראשון בישראל בו הופעלו במאבק ציבורי, שאינו אינטרסנטי באורח בלתי־אמצעי, שכבות רחבות של האוכלוסיה שעד כה היו סבילות לגמרי. אין דרך לאמוד את הקפן של שכבות אלו, אבל ודאי שהן מקיפות אלפים רבים, אולי רבבות. מזכיר מפא"י הסביר, בדרך האפיינית לו כמדומה, ש„האינטליגנציה היא חצי מעברה“, אבל דומה שלפחות טענה „כמותית“ זו הוומה על־ידי תוצאות הבחירות, וודאי שהזעזוע הציבורי היה גדול יותר מכפי המשתקף בתוצאות הבחירות. ערפל הסודיות והסבך הטכני שאפפו את הפרשה לא היה בהם כדי לטשטש בעיני אלפים את העובדה שנכחם מתנהל מאבק שהוא בעלי־משמעות לגבי עתידם־הם ולגבי צורת החיים בארצם שלהם. אלפים אלה הזדעזעו, מי במעמקיו — ומי בצורה שטחית יותר. זעזוע זה מצא לו ביטויים שונים, אבל דומה שהביטוי העיקרי היה פסיכולוגי — בשכבות רחבות נוצרה פתיחות לקבלת דעות חדשות והשפעות חדשות כמו גם נכונות לפעולה וולונטארית. הבחירות, שהיו צריכות להיות אקט מספם — ואולי משהחל — של רצונות חדשים אלה, לא מילאו תפקיד זה בגלל קשיחות המסגרות המפלגתיות, ולכן עוד שוררת גם כיום הרגשה לא ברורה כי „יש צורך לעשות משהו“ ויש ציפיה לחידוש שיקרע מסוות של מליצות ושיגרה.

הרגשה עמומה זו יכולה לנבוע משני סוגים של בקורת על המצב הקיים — הבקורת הערכית, הנובעת מהשוואה בין האידיאלים האוטופיים אשר בשמם הוקמו המדינה והחברה בישראל; והביקורת „נורמליסטית“, הנובעת מהרצון להיעשות אומה,

כמתוקנות שבאומות העולם. הבקורת מן הסוג הראשון תובעת יותר תיקונים ענייניים, יוצאת נגד מעשים ספציפיים שאינם הולמים אידיאלים של ציונות, סוציאליזם, יחסי־אנוש מתוקנים, חברות, יושר וכדומה. הבקורת השניה מתרכזת בתביעת תיקונים פורמליים, של קיום סדרי מימשל תקינים, הגינות, שוויון כלפי החוק וכו'. בעוד שהבקורת הראשונה מחייבת תיקונים פורמליים רק כשלב ראשון, אין הבקורת השניה מרחיקה לכת מעבר לתביעות האלו. לא מקרה הוא שהתביעות המקובלות כיום על כל מבקרי המשטר בכל המפלגות — כולל מפא"י — מתרכזות בבקורת פורמלית, שפן זה המכנה המשותף הגבוה ביותר שעליו אפשר לאחד את הכל, בעוד אשר בקורת עניינית משותפת רק לאלה היוצאים ממסגרת ערפית מוגדרת יותר.

התופעה החשובה אינה מתבטאת בכך שנשמעת בקורת כזו אלא שהיא נשאת מלמטה ואינה רק מצוות־אנשים־מלומדה של מנהיגי מפלגות, כהקדמה למשא־ומתן „פרקטי” שמטרתו חלוקת תיקים. אם התופעה שה"ה בן־גוריון ואשכול חייבים להתחשב בה"ה יערי, גלילי ושפירא היא חדשה, הרי חדשה יותר — וחשובה יותר — היא העובדה שיערי וגלילי ושפירא חייבים להתחשב בלחץ מלמטה, לחץ חבריהם ואוהדיהם. ההפתעה הגדולה ביותר של השנה האחרונה היא בכך שרבים נוכחו לראות לראשונה כי יש דעת־קהל בישראל, כי יש קהל המגיב ומוכן להעניש על מעשים שאינם הולמים את מה שנראה לו נכון. במידה שאימת־ציבור זו תהיה קבועה, פעילה ומשפיעה יכנס למערך הפוליטי בישראל גורם חדש, שיעזור ליצור איוון טוב יותר בין האוכלוסיה ובין השלטון, שפוחו אצלנו חזק יותר מן הרגיל במדינות דמוקרטיות.

השנה החולפת זיעזעה את מערכת השלטון והמנהיגות בארץ. היא הביאה להנמכת קומתה של המנהיגות, חשפה את החולשות, השמרנות וחוסר־האונים האינטלקטואלי שבמבנה הפוליטי הקיים. חשיפה זו יש עמה סכנה וסיכוי. הסכנה היא בכך שמוסדות השלטון ואישיו איבדו הרבה מן היוקרה שלהם — וממילא גם מיכולת ההנהגה והביצוע. אם חלל ריק זה יישאר, לא תוכל מדינת־ישראל להתקדם לפתרון בעיותיה ותיסחף בזרם המאורעות עד שיפקוד אותה משבר הרסני. הסיכוי הוא בכך שחשיפת החולשות תהיה אתגר מספיק לכוחות קיימים, וחדשים, לנסות לבדוק בדיקה מחודשת את הבעיות בעין גלויה, להעריך את המצב מציאותית, להסיק מסקנות בלתי־ישגרתיות. יש סיכוי לעליית כוחות חדשים, לארגון מחדש של המבנה הפוליטי.

כל פעילות חברתית מיתרגמת, בסופו של דבר למושגים של פעילות אנושית. אמת כללית זו נכונה במיוחד בישראל — מדינה קטנה, ששכבת העילית שלה קטנה ביותר ופרט, או קבוצה קטנה־ביחס, יכולה להיות להם השפעה משמעותית ביותר לגבי כלל החברה. אם משבר הפרשה יעלה מן הסבילות התמונית קבוצות אנשים המצוידים בידיעת־דבר, ברצון ובנכונות להיאבק על עיצוב מחדש של דמות החברה ומטרותיה, יהיה המשבר לברכה. אם יביא בכנפיו רק אדישות וצינינות מחוזקת, אולי נגיע למצב בו נתגעגע לשנת 1960 כאל תקופה אי־דלית.